

ПОСЛЕДЊЕ ПОРУКЕ СТРЕЉАНИХ

LAST MESSAGES OF
THE EXECUTED

Ненад Ђорђевић

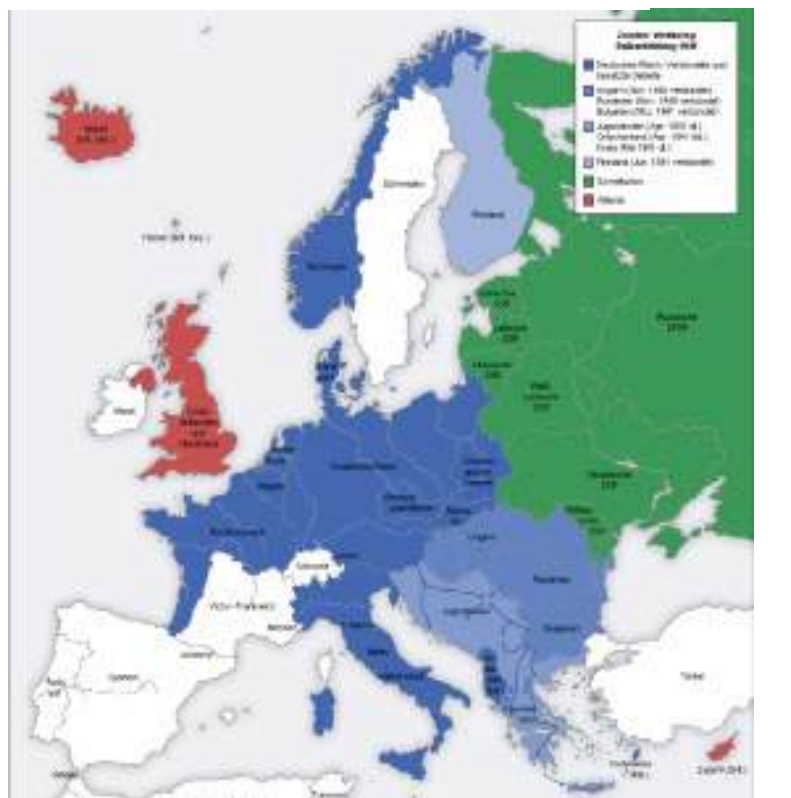
Спомен-парк „Крагујевачки октобар”

ПОСЛЕДЊЕ ПОРУКЕ СТРЕЉАНИХ
LAST MESSAGES OF THE EXECUTED

Зрати
тајта
Мама
1943.
после
пун
Лубица

Зрати тајта мама, поз. последни пут
Лубица

Мапа Европе 1941. године / Map of Europe in 1941

EUROPE IN 1941

The German Third Reich was at the peak of its power, having occupied:

- Poland on September 28th, 1939
- Denmark on April 9th, 1940
- Norway on June 10th, 1940
- Belgium in May 1940
- Holland on May 17th, 1940
- Luxembourg on May 10th, 1940
- France on June 22nd, 1940
- Yugoslavia on April 17th, 1941
- Greece on April 30th, 1941

ЕВРОПА 1941

Немачки Трећи Рајх је на врхунцу моћи, окупирани су:

- Пољска, 28. септембар 1939
- Данска, 9. април 1940
- Норвешка, 10. јуни 1940
- Белгија, мај 1940,
- Холандија, 17. мај 1940
- Луксембург, 10. мај 1940
- Француска, 22. јуни 1940,
- Југославија, 17. април 1941
- Грчка, 30. април 1941.

Србија 1941.

Након капитулације 17. априла 1941., Србија је подељена између савезника Немачког Рајха: Мађарска је анектирала Бачку, Бугарска подручје на југоистоку Србије (Лесковац, Врање и Пирот), Италија велики део Косова, новоформирана Независна држава Хрватска подручје Срема до најисточнијег дела и леву обалу Саве у Београду. Преостали део Србије био је под директном командом Немачких окупационих снага-Вермахта. Банат добио је статус аутономне административне јединице у оквиру подручја окупираног од стране Немачког Рајха, где је немачка локална заједница (Фолксдојчери) управљала овим подручјем.

Serbia in 1941

In 1941, after the capitulation on April 17th Serbia was divided among the allies of Nazi Germany. Hungary annexed the region of Bačka and Bulgaria claimed the area south of Leskovac including Vranje, and Pirot. Italy took control over a significant portion of Kosovo, while the newly formed Independent State of Croatia acquired the region of Srem to its eastern borders together with the left bank of the river Sava in Belgrade. The remaining part of Serbia fell under the direct command of German occupying forces. Due to disagreements between Romania, Hungary and the local Volksdeutsche community, the northern part of Banat obtained the status of an autonomous administrative unit within the territory under German occupation.

* Мапа Краљевине Југославије 1941./Map of the Kingdom of Yugoslavia in 1941.

У Србији се већ у септембру 1941. спроводи одмазда и кажњавање целокупног становништва. Опште наређење иницирао је Адолф Хитлер захтевајући „да се најоштријим мерама за дуже време успостави поредак на југоистоку Европе“. Наређење је, Вилхелм Кајтел, Начелник Врховне команде Вермахта одмах, истог дана, пренео војном заповеднику Југоистока Вилхелму Листу речима:

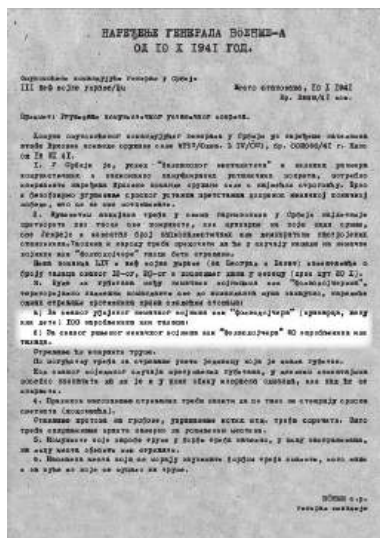
„Вођа је сада наредио да треба свуда применити најоштрије мере како би се покрет угушио у најкраћем року... Као одмазда за живот 1 немачког војника мора се у тим случајевима узети као опште правило да одговара смртна казна 50-100 комуниста. Начин извршења смртне казне мора још појачати застрашујући ефекат.“

Наређење је даље прослеђено Францу Бемеу који је на предлог фелдмаршала Листа, примио 20. септембра 1941. дужност Опумоћеног главнокомандујућег генерала у Србији, што је значило целокупну војну и извршну власт. Беме је својим подређеним трупима 10. октобра 1941. пренео наредбу следећим речима:

„Ваш је задатак да прокрстарите земљом у којој се 1914. потоцима лила немачка крв услед подмуклости Срба, мушкараца и жена. Ви сте осветници тих мртвих. За целу Србију има се створити застрашујући пример који мора погодити целокупно становништво.“

As early as in September 1941, reprisals and punishments against the entire population of Serbia started. Adolf Hitler issued a general order demanding that “the most severe measures be used so that the long-term order be established in southeastern Europe.” This directive was immediately, on the very same day, communicated to the military commander of Southeast Europe, Wilhelm List, by the Chief of the Supreme Command of the Wehrmacht, Wilhelm Keitel, in the following manner: “The Führer has now ordered that the most severe measures be applied everywhere so as to suppress the uprising in the shortest possible time. . . It must be considered a general rule that in retaliation for the life of one German soldier 50 to 100 communists shall be punished by death. The manner of execution of the penalty must further enhance the intimidating effect of this order.”

The order was forwarded to Franz Böhme, who, upon the proposal of Field Marshal List, on September 20, 1941 assumed the position of Acting Commander-in-Chief in Serbia, which meant that he had full military and executive authority. Böhme conveyed the order to his troops on October 10th in the following manner: “It is your task to comb the land in which in 1914 German blood flowed in streams, due to the treachery of Serbian men and women. You are the avengers of our dead. A terrifying example must be set for the entire population of Serbia.”

* Наредба из 10. октобра 1941.
* Order from October 10, 1941.

* Генерал Франц Беме
* General Franz Boehme

Стрељање

Масовно стрељање цивилног становништва у граду Крагујевцу и појединим околним селима био је један од највећих ратних злочина немачке регуларне војске Вермахт на подручју Балкана. У јесен 1941. године, у окупираној Србији казнене експедиције Вермахта извршиле су више злочина, а масовно убиство невиних људи у Крагујевцу постало је симбол страдања на територији окупиране Југославије и Европе. Застрашујући начин масовних убиства, суровост, одједи у свету у току и након рата, постали су симбол великог страдања једног града у току Другог светског рата.

Убрзо после слома Југословенске краљевске војске и капитулације Краљевине Југославије 17. априла 1941. године, у Србији се јављају два устаничка покрета, партизански и четнички, који упркос идеолошким разликама у то време делују у садејству. Партизани и четници, су 29. септембра 1941. ослободили Горњи Милановац заробивши одређени број Немаца из 6. чете 920. батаљона земаљских стрелаца који су били стационирани у овом граду. Немачка команда за Србију са седиштем у Београду издала је наређење једном од два батаљона 749. пука стационираном у Крагујевцу под командом капетана Фрица Фидлера (Fritz Fidler) да ослободи заробљене немачке војнике. Батаљон је два пута безуспешно покушавао да ослободи заробљене Немце. Тек у трећем покушају су успели да уђу у Горњи Млановац, али су заробљени Немци већ били одведени из града. Бесни због неуспеха, Немци су као одмазду спалили град и одвели таоце. Међутим, приликом повратка, 16. октобра 1941, на пола пута између села Баре и Љуљак, дошло је до сукоба са партизанима и четницима. Било је жртава на обе стране, а према извештајима Вермахта, њихови губици су били 10 убијених и 26 рањених окупаторских војника. Овај догађај сматра се непосредним поводом за стрељање од 19. до 21. октобра 1941. у околним селима и Крагујевцу.

Наредбу Франца Бема о стрељању 100 Срба за једног убијеног Немца и 50 Срба за сваког рањеног, донео је мајор Ото Деш, у то време командант 749. пука са седиштем у Краљеву. Наредба је прослеђена мајору Паулу Кенигу команданту 724. пука у Крагујевцу. На предлог

The Massacre

The mass shooting of civilian population in the city of Kragujevac and its surrounding villages was one of the greatest war crimes committed by the German army in the Balkans. Although the Wehrmacht's punitive expeditions committed several crimes in occupied Serbia in the autumn of 1941, the mass execution of innocent civilians in Kragujevac became a symbol of suffering in the territory of occupied Yugoslavia and Europe. The terrifying manner in which the mass executions were conducted, their brutality and how they echoed across the world both during and after the war, turned the massacre into the symbol of the suffering of one city during the Second World War.

Shortly after the collapse of the Yugoslav Royal Army and the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia on April 17, 1941, two insurgent lines emerged in Serbia, the partisan and the Chetnik movements. Despite their ideological differences, they managed to cooperate at the time. Partisans and Chetniks liberated Gornji Milanovac on 29 September 1941 and captured a number of Germans belonging the 6th company of the 920th Infantry Battalion stationed in this city. The German command for Serbia, headquartered in Belgrade, issued an order to one of the two battalions of the 749th Regiment stationed in Kragujevac under the command of Captain Fritz Fidler to free the captured German soldiers. The battalion made two unsuccessful attempts to free the prisoners. Only on the third attempt did they manage to enter Gornji Milanovac. However, the captured Germans had already been taken away. Furious at the failure, the retaliating Germans set the town on fire and took some hostages. However, on October 16, 1941, on their way back, somewhere between the villages of Bare and Ljuljak, they got into a battle with partisans and Chetniks. There were casualties on both sides, and according to Wehrmacht reports, the German loss totaled 10 killed and 26 wounded soldiers. This event is considered the immediate cause for the shootings carried out between October 19 and 21 in Kragujevac and the surrounding villages.

The Franz Böhme's order that 100 Serbs should be executed for every killed and 50 for every wounded German soldier was delivered by Major Otto Dese, the commander of the 749th Regiment based in Kraljevo at that time. The order

крајскоманданта Ота фон Бишофзхаузена, са којим се сложио мајор Кенинг, одлучено је да Први батаљон 724. пука, у недељу 19. октобра 1941., претресе села Грошница и Белошевац, а да у понедељак 20. октобра 1941. оба батаљона блокирају села Мечковац, Милатовац, Маршић, Корман, Ботунје, Доње и Горње Комарице, и посебно брдо Парлог, за које су Немци имали податке да су по њиховим изјавама „села заражена комунизмом“. За извршење акције био је задужен капетан Фриц Фидлер, командант Првог батаљона 724. пука стационираног у Крагујевцу.

У првом налету освете окупатора страдала су три села, Маршић, Грошница и Мечковац (данас Илићево) која су означена према немачким документима из тог периода као „легла бандита“. У тим селима је страдало 415 становника, а 21 становник је успео да преживи стрељање.

was forwarded to Major Paul Kenig, the commander of the 724th Regiment in Kragujevac. Upon the suggestion of the area commander Otto von Bischofhausen, which Major Kenig approved, it was decided that the First Battalion of the 724th Regiment would search the villages of Grošnica and Beloševac on Sunday, 19 October and that on Monday, October 20, 1941, both battalions would block the villages of Mečkovac, Milatovac, Maršić, Korman, Botunje, Donje and Gornje Komarice, paying special attention to the hill of Parlog, for which the Germans stated they had intelligence that “these villages were infected with communism.” Captain Fritz Fidler, commander of the First Battalion of the 724th Regiment stationed in Kragujevac, was responsible for carrying out the operation.

The first wave of retaliation hit the three villages: Maršić, Grošnica, and Mečkovac (today Ilićevo), which were described in German documents from that period as “bandits’ lair”. In these villages, 415 inhabitants were executed, while 21 managed to survive the shooting.

* Хапшење цивилног мушког становништва, 20. октобар 1941. /Arrest of civilian male population, October 20, 1941.

У поменутиим селима није стрељан двољан број Срба према издатој наредби, а Крагујевац, близу кога се десио овај сукоб, био је једини већи град где су окупационе трупе могле да у потпуности изврше планирану одмазду. Град је већ био означен у немачким војним плановима из 1940. године као место могућег бомбардовања вероватно због постојања објеката војне индустрије из доба Краљевине Југославије. У то време у самом граду није било никаквих војних активности усмерених ка угрожавању окупатора. У току лета 1941. године, окупаторске власти спроводиле су одређене административне мере под претњом казне. У понедељак 20. октобра 1941. године долази до масовног хапшења цивилног мушког становништва. Ухапшено је неколико хиљада грађана, међу којима је било неколико стотина ђака различитих крагујевачких средњих школа. Многи ухапшени су се плашили за судбину својих породица тако да није било покушаја бегства, а приведени таоци су били одведени у Артиљеријску касарну на периферији града где су се налазиле велике Топовске шупе и ту су били затворени.

Тог 20. октобра у послеподневним часовима окупаторски војници су извели на стрељање 123 ухапшених Срба и Јевреја. Међу стрељанима било је и жена, Јеверејки и комунисткиња. Са стрељања је успело да се спасе 10 мушкараца.

* Извођење на стрељање, 21. октобар 1941. /Shooting, October 21, 1941.

As the number of executed Serbs required by the order could not be reached in the villages mentioned above, Kragujevac turned out to be the only major nearby city in which the occupying troops could fully carry out the planned retaliation. The city had already been marked in German military plans from 1940 as a potential bombing target, likely due to the presence of military-industrial facilities of the Kingdom of Yugoslavia. At that time, however, there were no military activities that could threaten the occupiers in the city itself. During the summer of 1941, the occupation authorities had implemented certain administrative measures under the threat of punishment. On Monday, October 20, 1941, there was a mass arrest of civilian male population. Several thousand citizens were rounded, including a few hundred students from various Kragujevac high schools. As many of the arrested feared for their families, they made no attempts to escape. The hostages were taken to the Artillery Barracks on the outskirts of the city, where large sheds for cannons were located, and they were imprisoned there.

On the afternoon of October 20th, the occupying soldiers carried out the execution of 123 imprisoned Serbs and Jews, which included Jewish women and female communists. Ten men managed to escape the execution.

У раним јутарњим сатима 21. октобра 1941. године војници Вермахта су наставили са масовним убиствима на више локација на подручју Шумарица. За непуних седам сати, тачније до 14 сати, на подручју две мале долине „Ердоглишког и Сушичког потока“ стрељано је више хиљада невиних људи. Припадали су свим социјалним групама које су живеле у граду и околини. Од земљорадника, занатлија, радника, ђака, па до професора, учитеља и свештеника. Један од најтрагичнијих делова тог страшног чина је стрељање више од 260 ђака крагујевачких средњих школа, Прве и друге гимназије, Учитељске школе, Грађанске школе, Војно-техничке школе, Занатлијске школе, као и четрдесетак Рома основношколског узраста.

Део преосталих ухапшених је пуштен кућама, а неколико стотина су задржани као таоци, док је једна део сахрањивао стрељане. Преживели су преносили последње поруке стрељаних породицама и сачуване су 43 последње поруке. Тог страшног дана, 21. октобра 1941., који ће обележити другу половину XX века у Србији стрељано је 2264 талаца. У тој огромној маси цивила само 31 човек је успео да преживи.

Према детаљним подацима историчара и некадашњег кустоса спомен-музеја „21. октобар“ Станише Бркића, објављеним у књизи „Име и број – Крагујевачка трагедија 1941.“ издатој у 2007. години, од 19. до 21. октобра 1941. у Крагујевцу и околним селима је убијено 2.796 људи, док је 61 преживело стрељање. Међу њима било и 26 жена, 287 крагујевачких ученика и младића средњошколског узраста и 40 деце старости између 11 и 15 година. Најмлађи стрељани Драгиша Николић имао је 11 година и 11 месеци.

Злочин су учиниле регуларне јединице Немачког Вермахта, припадници Првог батаљона 724. пешадијског пука под командом мајора Паула Кенига (Paul König) који је био командант места у Крагујевцу и Трећег батаљона 749. пешадијског пука под командом мајора Ота Деша (Otto Dash). Стрељања по околним селима извршиле су трупе под командом Фрица Фидлера (Fritz Fidler), капетана, команданта Првог батаљона 724. пука.

Early in the morning on October 21, 1941, Wehrmacht soldiers proceeded with mass killings at several locations in the Šumarice area. By 2 p.m., in less than seven hours, several thousand innocent people were shot in the small valleys on the banks of the brooks in Erdoglija and Sušica. The victims came from all walks of both urban and rural life and comprised farmers, craftsmen, workers, students, as well as professors, teachers, and priests. One of the most tragic aspects of this terrible act was the execution of over 260 students from Kragujevac high schools, the First and Second Gymnasium, Teacher Training School, Civil School, Military-Technical School, Craftsmanship School, together with some forty Roma children of elementary school age.

A portion of the arrested civilians were released to go home, but hundreds were detained as hostages, or tasked with burying the dead. The survivors passed on the final messages of the executed to their families, and 43 of these have been preserved. On that dreadful day, October 21, 1941, which will mark the second half of the 20th century in Serbia, 2264 hostages were shot. Out of this vast mass of civilians, only 31 people managed to survive.

According to the detailed data collected by the historian and former curator of the Memorial Museum October 21st Staniša Brkić, who published it in the book Name and Number - Kragujevac Tragedy 1941 (2007), from 19 to 21 October 1941, exactly 2,796 people were killed, while mere 61 survived the shootings in Kragujevac and the surrounding villages. The victims included 26 women, 287 students and young men of high school age from Kragujevac, and 40 children between 11 and 15 years of age. The youngest victim, Dragiša Nikolić, was 11 years and 11 months old.

The crime was committed by the regular units of the German Wehrmacht, members of the First Battalion of the 724th Infantry Regiment under the command of Major Paul König, who was the city commander in Kragujevac, and the Third Battalion of the 749th Infantry Regiment under the command of Major Otto Dash. The shootings in the surrounding villages were carried out by troops under the command of Fritz Fidler, a captain and commander of the First Battalion of the 724th Regiment.

Велики ратни злочин Вермахта у Крагујевцу је био уврштен на суђењу ратним злочинцима у Нирнбергу.

Простор Шумарице је одмах након ослобођења био заштићен, а већ 1953. године је претворен у меморијални парк који обухвата 352 хектара, где се налазе хумке стрељаних. На подручју парка је направљено 10 споменика који имају антиратни карактер-поруку. На најдоминантнијем делу парка је 1976. године подигнут монументални музеј „21. октобар“. Међу споменицима, најпечатљивији је „Споменик стрељаним ђацима и професорима“, који је уједно и симбол Спомен-парка Крагујевачки октобар, а такође и симбол страдања града Крагујевца.

The major war crime committed by the Wehrmacht in Kragujevac was covered by the trial of war criminals in Nuremberg.

Immediately after the liberation, the area of Šumarice was placed under protection and transformed into a memorial park in 1953. It spans 352 hectares, on which the burial mounds of the executed civilians are located. In this area 10 monuments with an anti-war message were erected. The most prominent feature of the Memorial Park is the monumental Museum October 21st, which was built in 1976. The most striking of the monuments is the one dedicated to the killed students and their teachers, which is the symbol of both the Memorial Park and of the anguish suffered by the city of Kragujevac.

* Тела стрељаних, 21. октобар 1941. / The bodies of the shot, October 21, 1941.

Љубиша Јовановић
Ljubiša Jovanović

17 година
ученик

17 years old
student

Андреја Божић
Andrea Božić

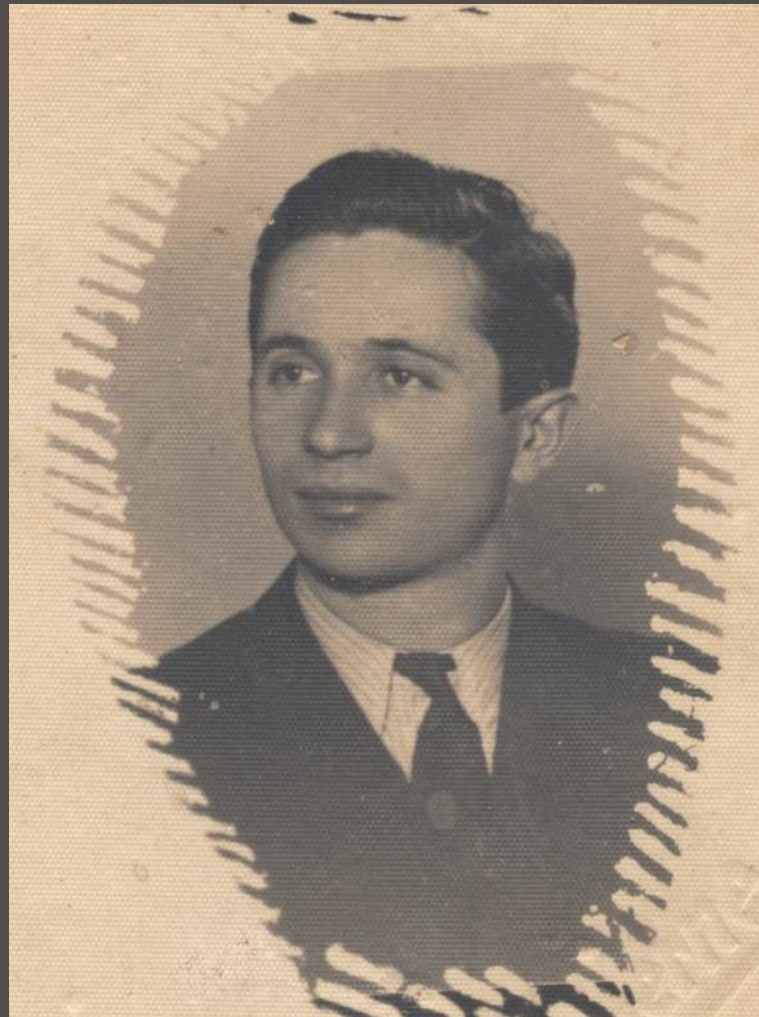

42 године
свештеник

42 years old
a priest

Аврам Медина
Avram Medina

28 година
трговац

28 years old
a merchant

Лазар Пантелић
Lazar Pantelić

48 година
директор гимназије

48 years old
Principal of the High school

гине оцѣ
и оцѣ ебѣ

Всѣмъ
Мѣсяцъ
Пасхѣ
1892

Запа
Зауу
Менѣ
Пасхѣ
Запа
Менѣ
и Зауу

Христѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Менѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Запа
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Менѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Менѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Менѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Менѣ
и оцѣ
и оцѣ
и оцѣ

Издавач *Publisher*
СПОМЕН-ПАРК
КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР
MEMORIAL PARK
KRAGUJEVAČKI OKTOBAR

За издавача *For publisher*
Маријана Станковић
Marijana Stanković

Аутор изложбе и текста каталога *Author of the exhibition and catalog text*
Музејски саветник Ненад Ђорђевић
Museum advisor Nenad Đorđević

Сарадник *Collaborator*
Виши кустос Зорица Петровић
Senior curator Zorica Petrović

Рецензент *Reviewer*
Проф. др Владимир Кривошејев
Professor Vladimir Krivošejev Phd

QR сегмент-Апликација *QR segment- Application*
АРхиМедиа
ARhiMedia

Преводилац *Translate*
Татјана Грујић
Tatjana Grujić

Адаптација аудио-видео материјала *Adaptation of audio-visual material*
Михајло Милошевић, Павле Петровић,
Велко Трифуновић, Ивица Пантелић
Mihajlo Milošević, Pavle Petrović,
Veljko Trifunović, Ivica Pantelić

Дизајн *Design*
Др ум. Никола Говедарица
Nikola Govedarica Phd

Техничка подршка *Technical Support*
Милан Шаровић
Milan Šarović

Штампа *Press*
Графика Галев, Ниш
Galeb, Niš

Тираж *Print*
300
300

* Пројекат подржан од стране Министарства културе Републике Србије

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)"1941"(083.824)
341.322.5-058.65(497.11)"1941"(083.824)

ЂОРЂЕВИЋ, Ненад, 1968-

Последње поруке стрељаних / [аутор изложбе и текста каталога Ненад Ђорђевић] ; [преводица Татјана Грујић] = Last messages of the executed / [author of the exhibition and catalog text Nenad Đorđević] ; [translate Tatjana Grujić]. - Крагујевац : Спомен-парк "Крагујевачки октобар" = Kragujevac : Memorial park Kragujevački oktobar, 2024 (Ниш : Графика Галеб). - 9 стр. : илустр. ; 21 x 23 cm

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Тираж 300.

ISBN 978-86-80947-93-8

а) Ратни злочини -- Други светски рат 1939-1945 -- Крагујевац -- 1941 -- Изложбени каталози

б) Жртве рата -- Крагујевац -- 1941 -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 147350025